

Kalėdinės tėvų ir vaikų dovanos kaip rūpesčio komunikacija

<https://doi.org/10.51554/TD.21.62.04>

R Ū T A L A T I N Y T Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Mykolo Romerio universitetas

ANOTACIJA. Visuomenės apklausos įvairiose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, liudija, kad Kalėdos – intensyviausias dovanų teikimo metas. Šių dovanų teikimo centre atsiduria patys artimiausi šeimos nariai – tėvai apdovanoja vaikus, o šie, jau užaugę, patys perima dovanojančiojo vaidmenį. Fenomenologinėje antropologijoje atliekami kasdinių praktikų tyrimai leido į šį plačiai žinomą paprotį pažvelgti per asmeninių pasakojimų vaizdinius. Siekiant atskleisti, kaip kuriamas ypatingas dovanojančiojo ir gavėjo ryšys, buvo analizuojami individualūs patyrimai, užfiksuoti kaip nestruktūruoti interviu su pateikėjais, ir pačios autorės prisiminimai. Pastebėta, kaip, bėgant metams, pasikeičia dovaną duodančiojo ir gaunančiojo vaidmenys, tampantys ne tik inversiniai, bet ir asimetriniai – pareiga atsilyginti už gautas dovanas perkelia šio veiksmo intenciją ateinančioms kartoms. Kalėdų kontekste ypatinga svarba tenka ir dedamų pastangų intensyvumui, tarp jų – miego ir bemiegių naktų sąryšiui. Tyrimas leido pažvelgti į dar vieną aspektą – per dovaną, kaip nekalbinę komunikacijos formą, artimiesiems pavyksta susikalbėti – be žodžių, be atskiro reflektavimo, bet per patiriamą žinojimą, fenomenologijoje vadinamą gyvenama patirtimi (angl. *lived experience*).

RAKTAŽODŽIAI: Kalėdos, dovana, mainai, vaikų ir tėvų santykiai, kasdienės praktikos.

ĮVADAS

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti, ką reiškia dovanos, teikiamos patiems artimiausiems žmonėms, kuriuos sieja rūpesčio santykis, – tėvų vaikams ir vaikų tėvams. Aptariama, kaip tėvų ir vaikų ryšys kuria ne tik duodančiojo ir gaunančiojo, bet ir besirūpinančiojo bei asmens, kuriuo rūpinamasi, vaidmenis. Neatsitiktinai pasirinktas kalėdinių dovanų kontekstas – tai pats intensyviausias metas, pateikėjų pasakojimuose gausus prisiminimų apie rūpinimąsi artimaisiais ir iš jų gaunamą dėmesį. Šią šventę ir jos metu gaunamas dovanas minėjo visi nestruktūruotų interviu metu kalbinti pateikėjai, o jų pasakojimuose susipynė vaikystės ir dabarties prisiminimai.

Pats pagrindinis šio tyrimo objektas yra interviu tekstų analizė, tačiau apie Kalėdų dominavimą dovanų kalendoriuje liudijo ir kiekybinis tyrimas, atliktas jau po nestruktūruotų interviu ir skirtas išvalgomis patikrinti reprezentatyviu mastu. Autorės parengtos ir „Spinter tyrimai“ 2021 m. sausio mėnesį atliktos visuomenės nuomonės apklausos, apėmusios visą Lietuvos teritoriją ir 1 013 šalies gyventojų nuo 18 iki 75 metų amžiaus, metu, be kitų klausimų, buvo užduotas ir spontaniškas klausimas apie dovanų keliamas asociacijas: „Kokia pirmą mintis, idėja ar asociacija Jums kyla pagalvojus apie dovanas?“

Apibendrinant atliktą apklausą apie visuomenės požiūrį į dovanas, galima teigti, kad 15 proc. apklaustųjų dovanos asocijuojasi su Kalėdomis, 11 proc. – su džiaugsmu, gera nuotaika ar staigmena, dar 11 proc. – su rūpesčiu, galvojimui, ką nupirkti, kaip nesuklysti, 9 proc. – su malonumu, o 7 proc. – su naudingais, praktiškais daiktais. Su Kalėdomis dovanas dažniau siejo žemesnio išsimokslinimo respondentai. Su malonumu – moterys, aukštesnio išsimokslinimo respondentai. Be to, beveik pusė apklaustųjų (48 proc.) buvo malonu ir gauti, ir dovanoti dovanas. 31 proc. sutiko, kad ieškojimas, ką padovanoti, vargina ir yra sudėtingas, 29 proc. dovanas dovanoja tik per svarbiausias šventes, 21 proc. kartais dovanas teikia ir sau pačiam / pačiai, o 17 proc. dovanų ieškojimas yra malonus užsiėmimas.

Kad Kalėdos yra intensyviausias dovanų teikimo laikotarpis visame Vakarų pasaulyje, atskleidžia ir interneto paieškų milžinės bendrovės „Google“ pateikta statistika. Pavyzdžiui, tarp anglakalbių paieškų, susijusių su raktažodžiu *idėjos* (angl. *ideas*), kombinacija *kalėdinių dovanų idėjos* (angl. *Christmas gift ideas*) 2011–2020 m. vidutiniškai tris–keturis kartus lenkia raktažodžius *gimtadienio dovanų idėjos* (angl. *birthday gift ideas*) ir net aštuonis kartus – *vedybinių sukakčių dovanų idėjų* paieškas (angl. *anniversary gift ideas*) (Rennie, Protheroe 2020).

Be abejonės, rūpesčio kupini tėvų ir vaikų santykiai atsiskleidžia ne tik teikiant kalėdines dovanas. Šiame straipsnyje nėra aptariami ir disfunkcinių šeimų atvejai, kuriuose rūpesčio vaikams ar tėvams galbūt pritrūksta ir vietoje jo atpažįstama stokos situacija. Tokius nusivylimo ir trūkinėjančių tarpusavio ryšių atvejus esu aptarusi straipsnyje apie „ne dovanos“ koncepciją (Latinytė 2019). Reikia pripažinti, kad šio tyrimo kokybiniai šaltiniai – surinkti interviu – labiau atspindi žmonių, priklausančių mieste gyvenančiai vidurinei klasei, gyvenimą, vadinasi, tėvų ir vaikų komunikacija kalėdinėmis dovanomis yra kur kas įvairesnė, tad ir pati šventė gali būti išgyvenama labai skirtingai.

Straipsnyje atrinkti šventinio laikotarpio vienijami interviu tekstai, kuriuose persipina vaikystės ir jau suaugusiojo žmogaus prisiminimai. Jie straipsnyje analizuoti siekiant išsiskaityti, kaip pateikėjų žodžiais yra kuriami patys pasakojimai, kas jų metu įvyksta, kaip vyksta, kaip tai apibūdinama ir ką padeda atpažinti.

Visi aprašyti pateikėjų interviu yra saugomi asmeniniame archyve. Į tyrimo akiratį taip pat įtraukti ir straipsnio autorės prisiminimai, užfiksuoti kaip klausiančiojo ir klausančiojo, tolygiai dalyvaujančio dialoge, refleksija apie tai, ką girdėti pasakojimai reiškia nuo savo patirties negalinčiam pabėgti klausinėtoju. Pateikėjų prašymu kai kurių vardai pakeisti; tekstai, prie kurių pateikėjas neįvardijamas, yra autorės pasakojimai.

Metodologinis pagrindas – antropologinis kasdienių praktikų tyrimas, apiman- tis ir klausiančiojo patirtį, be kurios nebūtų įmanoma atpažinti tekste kylančių reikšmių ir jų sąsajų. Tyrimas remiasi fenomenologinės antropologijos ir kasdienių praktikų tyrimų darbais (de Certeau 1990; de Certeau, Giard, Mayol 1998; Behnke 2010; Chauvier 2014, 2017), taip pat Alphonso Lingis tekstų kūrimo principais (Lingis 2010). Lietuviškos kultūros kontekste tokio tipo tyrimai randami Giedrės Šmitienės (2000, 2014, 2017, 2018) ir Jurgos Jonutytės (2011, 2017) darbuose.

Kaip būdinga fenomenologiniams tyrimams, atliekant tekstų analizę neieško- ta priežastingumo, funkcijų, papročių taisyklių, nesureikšminti patys dovanojimo objektai – daiktai. Tyrimo centre – pokytis, nusakantis, kaip keičiasi tų pačių asme- nų vaidmuo, lyginant prisiminimus apie vaikystę ir vėlyvesnę patirtį, kuomet dova- nos jau teikiamos tėvams ar savo vaikams (arba jaunesniems broliams ir seserims).

Toks tyrimas prisideda prie nuo pat Marcelio Mausso *Esė apie dovaną* (Mauss 2002 (orig. 1923–1924)) prasidėjusio plataus humanitarinių mokslų diskurso apie dovanos vietą ir reikšmę visuomenės socialiniame, filosofiniame, religiniame, eko- nominiame ir kartu mokslo gyvenime. Ši tema per visą XX a. buvo gvildenta taip plačiai, kad būtų sunku ją visą aprėpti, tačiau tarp autorių, padariusių didžiausią įtaką atliekant patį tyrimą ir rengiant šį straipsnį, reikėtų išskirti prancūziškos etnologijos, antropologijos ir filosofijos mokyklų įdirbį (Lévi-Strauss 1963; Mauss 1997, 2002; Benveniste 1997; Caillé 1994, 2007; Bourdieu 1980, 2017; Sahlins 1997), taip pat Prancūzijoje ir Vokietijoje plėtotos egzistencinės ir fenomenologinės filosofijos au- torių veikalus (Heidegger 1996; Levinas 2017; Schutz 1962; Merleau-Ponty 1964; Derrida 1992a, 1992b, 1992c). Straipsnyje remiamasi lietuvių filosofų (Jonkus 2009, 2018; Repšys 2014), analizavusių fenomenologijos aspektus, darbais.

Šis tyrinėjimų kelias, nuo teorinių dovanojimo fenomeno apmąstymų atvedęs iki XX–XXI a. sandūroje lietuvių kultūroje pastebimų individualių patirčių, jų prisiminimų ir pasakojimų, analizuojamų šiame straipsnyje, turi atskirą motyvą. Dovanas analizuojančiose teorijose šis procesas yra aprašytas itin išsamiai, pasitel- kiant daugybę diskusijų, o žmogaus gyvenime dovanojimas atsiskleidžia per patirtį ir per ją yra suvokiamas. Tai reikšmė, patiriama nekalbine forma ir, be tyrimo metu užduodamų klausimų pateikėjams, dažniausiai liekanti nereflektuota, bet atrandanti savo vietą atmintyje (dėl ko vėliau pateikėjai galėjo ją atpasakoti). Tačiau net be žodžių ir be apmąstymų dovanojimų metu įreikšminama intencija yra išpildoma –

perduodama, suprantama, tęsiama toliau, kaip niekad nesibaigianti M. Mausso apibrėžta dovanų grandinė: duoti–gauti–atsilyginti.

Fenomenologijoje tokiai reikšmei apibūdinti yra vartojama gyvenamos patirties sąvoka (van Manen 2016: 35–36), kuri šiame tekste atitinka nekalbinės komunikacijos galimybę. Šį fenomeną ir jo veikimą, parodant tėvų ir vaikų tarpusavio rūpestį, straipsnyje ir stengiamasi atskleisti. Pradedama nuo paties teksto ir sekama, kur jis veda. Po pirminių išvalgų sugrįžtama atgal prie teorinių fenomenologinės filosofijos teiginių – tiek, kiek jie padeda suprasti, kas ir kaip įvyko analizuojamame pasakojime.

Vaiko atmintis: „Ir, aišku, tu bijai užmigti“

Iš tikrųjų man nedaug metų buvo tada [vaikystėje], ir aš suprasdavau, kaip ten viskas buvo sudėtingai, ten tas Kalėdas, kai visi švenčia, bet niekas negali pasakyti, kad švenčia, nes visur dūmai rūksta, dujos nedega, nes visi kepa, visi viską daro namie, nes negali nieko nusipirkti. Ir kiek ten rūpesčių yra, ir kaip per naktis kažką bando [ruošti], ir dar reikia į darbą eiti, nesgi Kalėdų nėra, tai ir laisvų dienų nėra, svečių ateina ir reikia viską pasiruošti, kad viskas būtų gražu, dar ten kažkas nakvoja ir taip toliau. Tai buvo toks didelis renginys, o tu [vaikas būdamas] matai, kaip visi pervargę bėgioja, o tu matai iš tėvų veidų, kad viskas jau vos vos. Ir aš bijodavau jau tą Kalėdų rytą, kai prabundi (paskui aš jau taip anksti neprabusdavau). Kai mažytė buvau, tai nebėgdavau žiūrėti po eglute, laukdavau, kol visi atsikels, nes aš labai bijodavau to momento, kad aš išeisiu pažiūrėti, ir tada tėvai atsikels ir jie turbūt nespės nueiti ir padėti [dovanų], nes užmigs netyčia, paskui prabus, bus susijaudinę ir bus labai nepatogu. Aš galvojau, kad nereikia šito. Ir paskui, kai jau ateidavo, sako, ar matei, kad tau Kalėdų Senis atnešė, sakydavau, nemačiau, ir jau tada einu pažiūrėti. Nes nu kam daryti nepatogumą, nes aš akivaizdžiai neprisimenu, kad kada būčiau Kalėdų Seniu tikėjusi, kažkaip praslydo jisai, bet aš puikiai matau, kad jie [suaugusieji] visiškai krenta miegoti ir tikrai gali nespėti, ir kodėl juos dar statyti į nepatogią padėtį, kai jie jau ir taip iš paskutiniųjų [stengiasi]. Kažkaip tas jausdavosi, kad tas yra sudėtinga ir ko čia nesuprasti.¹

Dovilė, 49 metai

Šis moters pasakojimas primena, kad mes, suvokdami save kaip Aš, visą gyvenimą esame tas pats Aš ir tai suprasdami nedarome skirties tarp vaikas ir suaugusysis. Ta skirtis apčiuopiama tik išorėje – kaip Jie (suaugusieji) gyvena kitą gyvenimą negu juos stebintis Aš. Šis trumpas pasakojimas per vaiko patirtį atskleidžia rūpesčio sampratą, užkoduotą mūsų pasaulėjautoje ir atsispindinčią kalboje.

Rūpesčio pirmoji reikšmė pagal *Lietuvių kalbos žodyną* yra *dėmesys, veikla, skirta kieno nors gerovei, globai; pastangos ką atlikti*, o antroji ir trečioji jau turi ryškia

.....

1 Pateikėjų pasakojimų kalba redaguota minimaliai.

negatyvią konotaciją: *nerimą kelianti mintis, reikalas ar dalykas; susikrimitimas* arba dar stipriau – *vargas, sunkumas, bėda*. Atitinkamai rūpestingas yra arba tas, *kuris uoliai rūpinasi kuo, stengiasi padėti, atidžiai ką atlikti*, arba tas, kuris yra *apimtas rūpesčių, susirūpinęs, susikrimitęs*.

Lietuvių kultūroje, kurios sudėtingas istorines patirtis atskleidžia ir šio pasakojimo ištrauka („visi švenčia, bet niekas negali pasakyti, kad švenčia“, „negali nieko nusipirkti“), rūpinimasis kupinas meilės ir kančios. Suaugusiųjų („jų“) pasaulis pripildytas nuovargio figūrų („viskas buvo sudėtingai“, „dūmai rūksta, dujos nedega, nes visi kepa“, „laisvų dienų nėra“, „visi pervargę bėgioja“, „visiškai krenta miegoti“, „jie jau ir taip iš paskutiniųjų“) ir vaikui tai kelia tikrą siaubą („aš bijodavau“), bet ne dėl savęs – dėl vyresniųjų. Matydamas suaugusiųjų vargą, vaikas labiausiai išgyvena dėl jų ir todėl stengiasi jokia būdu nesugriauti tėvų kuriamo pasaulio, net jei šiems netyčia nepavyktų visko iki galo išpildyti. Toks įspūdis, kad tėvai šventės šurmulyje dėl vaiko, kuris jiems visos šventės apsuptyje yra svarbus, gal net esminis dalyvis, vaidina, kad Kalėdų Senelis yra, todėl pasakotoja, nupiešdama to meto savojo Aš paveikslą, parodo, kaip, puikiai viską suprasdama, stengėsi šio vaidinimo nesugadinti: „Kai jau ateidavo, sako, ar matei, kad tau Kalėdų Senis atnešė, sakydavau, nemačiau, ir jau tada einu pažiūrėti“; „Ir ko čia nesuprasti.“

Šiame pasakojime itin ryškus patirties jusliškumas – net galima užuosti silpnai degančias dujas ir tirštą orą, kai „visi kepa“, svečių bruzdesį ir ne vieną kartą paminėtą nuovargį, tiesiog migdantį. Vaiko pastangos rūpintis tėvais šiame pasakojime beveik peržengia žmogaus galimybes – „taip anksti neprabusdavau“, tarsi bandytų bent trumpam sustabdyti savo egzistenciją ir taip laimėti tėvams laiko, kad jie spėtų pasiruošti tam, dėl ko jie stengėsi, taip pat ir dėl paties vaiko. Šie trys aspektai – 1) miegas kaip ne gyvenimo būseną, 2) laikas kaip santykio su tėvais matmuo ir 3) pastangos įveikti skirtumą tarp miego ir pabudimo kaip rūpesčio plotmė – čia mums bus labai svarbūs. Bet, prieš pradėdama atidesnę jų reikšmės analizę, pasidalyšiu ir istorijos tęsinium:

– Paskui tai jau aš būdavau Kalėdų Senis, kai paaugau, tai tiesiog visiems nupirkdavau dovanas. Aš buvau tas, kuris atsako už tai, kas po eglute. Ir, aišku, tu bijai užmigti.

– O kodėl jūs buvote tas žmogus?

– Nes aš vyriausia buvau ir, ten jei tėvai ruošdavo kažką, gamina kažką, tai aš tas, kuris važinėju į miestą, dar kažką galiu sugalvoti, rasti, tai aš būdavau atsakinga ir viskas. Aš sau gaudavau kažkokią dovaną tiesiog atskirai, o kitą šeimos dalį – tai aš padengdavau.

Ir vieną kartą esu važiavusi. Aš pradėjau mokytis Vilniuje, mes ten nuomavomės pusę buto. Ten kokie 90-ų pabaiga. Ir taip viskas buvo – ir šalta, ir sunku. Ir į Kauną grįžti, visi juda, visi žmonės bruzda. Ir aš tada buvau atsakinga už dovanas, ir buvo brolis su sese pakankamai maži. Ir aš kažkaip grįžtu [į Kauną] ir suprantu, kad dovanos tai liko Vilniuje. Ir negaliu jiems pasakyti, kad palauk, už savaitės atvešiu. Jie nėra dideli, jie per

maži suprasti ir kam juos įvelti į kažkokius rūpesčius, kad čia kažkas kažko nespėja. Tai ką, aš sėdau į autobusą, važiauvau į Vilnių tos dovanos, pagalvojau, kad pajėgsiu dar kartą suvažinėti tos dovanos. Ir vėl ten kažkur į Lazdynus su transportu nuvažiuoju. Ir broliui buvau nupirkusi iš tų pinigų, kuriuos aš pajėgiau, ir buvo toks kamuolys lyg futbolo raštais – toks gražesnis. Jis nebuvo tikras odinis, bet į tą pusę ir brolis buvo pakankamai mažas, kad jam tiktų. Ir aš iš tikrųjų labai ieškojau tų dovanų, kad jos nebūtų ten kažkokios labai didelės, bet kad būtų išskirtinės, kiek mano pajėgumai leido. Ir kažkur išieškojau tą kamuolį, labai džiaugiausi. Atvažiuoju į tą [butą] Lazdynuose, atidarau duris, o jis – pradurtas. Kažkas jį pradūrė. Gal kaip bendra erdvė gyvenimo, kažkas gal jį spyrė kur nors, pažaidė – jis kiauras. Ir visa ta mano kelionė į Vilnių ir atgal – nieko verta, o tu esi baisiai pavargęs iš esmės nuo to viso važinėjimo ir jaudinimosi, kiek tų pastangų įdėta. Ir kažką turėjau sugalvoti po to, suktis iš padėties, kažką kitą gauti vietoje to kamuolio, ir tas gavimas nebuvo [lengvas]. Aš to [kaip išsisukau] jau nebeprisimenu, bet prisimenu tą vaizdą kamuolio, kai ir pats jėgų neturi, ir tas kainuoja ir jėgų, ir laiko.

Dovilė, 49 metai

Šis pasakojimo tęsinys atrodo lyg vaidmenų inversija – tas pats pasakojantysis Aš perima ritualinį Kalėdų Senelio vaidmenį ir jau vietoje baimės per anksti pabusti atsiranda priešinga baimė: „Ir, aišku, tu bijai užmigti.“

Šiame pasakojimo epizode, vykstančiame jau kitu laiku, rūpesčių našta, lėkimas, laiko trūkumas ir pustuštės parduotuvės dabar yra pačios pasakojančiosios rūpestis. Inversiškas yra ne tik gaunančiojo ir dovanojančiojo vaidmuo, bet ir pasikeitęs erdvės mastelis. Vaiko pasaulyje mergaitė yra jo centre – namuose, o visi rūpesčiai sukasi aplinkui namų erdvę. Suaugus pasaulis tampa didelis (jau ne tarp skirtingų kambarių, bet tarp Vilniaus ir Kauno), kupinas nuovargio ir iššūkių, bet net pradurtas kamuolys negali tapti kliūtimi išpildyti rūpinimosi artimaisiais misijos. Moteris neprisiminė, kaip tiksliai problemą išsprendė, bet be dovanų jaunesnieji vaikai neliko. Dovanos tiesiog negalėjo nebūti. Ir tai buvo įsisąmoninta kadaise buvusio ir jau užaugusio vaiko, kuris anuomet labai puikiai suvokė, kad tėvai netyčia gali nesuspėti ar dovaną pamiršti, tačiau nevalia leisti, kad taip nutiktų.

Paradoksalu, tačiau šiame pasakojime nutinka tai, ko, būdama maža, respondente labiausiai baiminosi: „Aš labai bijodavau to momento, kad aš išeisiu pažiūrėti, ir tada tėvai atsikels ir jie turbūt nespės nueiti ir padėti [dovanų].“ Būtent taip nutinka jai pačiai tapus suaugusia – atvykusi į Kauną supranta, kad dovanas pamiršo Vilniuje ir nežinia, ar suspės laiku sugrįžti.

Abiejuose moters pasakojimo dalyse svarbi miego tema. Miegas, kaip ir rūpestis, svarbus aplinkoje, kur esi saugus, ramus, kai kažkas tave saugo, bet taip pat miegas – nuovargio ir nebegalėjimo tęsti veiklos būseną, kai turi pasiduoti ir pailsėti. Pasakojime apie vaikystę vaikas miega ir stengiasi miegą pratęsti, kad tik „per anksti

neatsikeltų“, o suaugusiųjį miegas ištinka kaip nuovargis, jo vengiama: „Kad tik neužmigčiau.“

Egzistencinė miego reikšmė nukelia į fenomenologinius santykio tarp Aš ir Kitas bei Aš ir Kitas Aš aprašymus. Kaip parodo Emmanuelis Levinas, sąmonė veikia ne tik žmogui būdraujant, bet ir jam esant miego būsenoje: „Ar tikrosios sąmonės prasmės nesudaro buvimas budriam, paremtas miego galimybe; ar Aš faktas nėra galia išeiti iš beasmenės būdravimo situacijos“ (Levinas 2017: 25). Galimybė užmigti yra galimybė sugrįžti už būdravimo ribų. Tokią galią miegoti E. Levinas pavadina „sąmonės paradoksu“ ir pasitelkia *hipostazės* terminą, žymintį perėjimą nuo veiksmožodinio įvykio prie daiktavardinio esinio. Taip „egzistuojančiojo ryšį su savo paties egzistencija parodo ne mąstymas, bet nuovargio, tingumo būsenos, kai galima pajusti pačios egzistencijos svorį“ (Saldukaitytė 2013: 42). Įvykio laikas tampa ne tik atpažįstamas per patirtį, bet pats laikas, pasirodantis nuovargio, tingumo, mieguistumo būsenomis, yra jaučiamas jausliškai, kūniškai, kaip patirtis.

Toliau E. Levinas teigia: „Laikas mums vėliau pasirodys kaip tas pats mūsų santykio su Kitu įvykis, sudarantis galimybę mus nuvesti į pliuralistinę egzistenciją ir peržengti dabartinę monistinę hipostazę“ (Levinas 2017: 27–28). Kaip pastebi šią filosofo ištrauką analizavęs Dalius Jonkus, „Levinas ieško tokių kolektyvinio pliuralumo formų, kurios keičia tradicinę asmens tapatybės ir kolektyvumo sampratą“ (Jonkus 2018). Pasak D. Jonkaus, E. Levinas laiką traktuoja ne kaip uždarytą atskirų monadų vienišume, bet kaip jų intersubjektyvų sąryšingumą. Vadinas, miegas ir nuovargis, suvokiami kaip traukimasis iš budrumo, jame kažkoku būdu vis dar išsilaikant, yra mus su kitais siejantis, o ne mūsų individualume apribojantis laikas.

D. Jonkus aprašydamas miego ir mirties paraleles E. Levino filosofijoje pastebi pastarojo mąstymo judesį, nutolstantį nuo tradicinėje filosofijoje naudojamos būdravimo-patyrimo ir miego kaip sąmoningumo paneigimo opozicijos (Jonkus 2009: 107–119). E. Levino teigimu, miegas iškyla kaip nereflektyvi patirtis ir kartu reflektivos patirties sąlyga. Pabudimas čia žymi „perėjimą iš anoniminės patirties savaiame suprantamumo į asmenišką patirties akivaizdumą“ (Levinas 2017: 27–28). Miegas tarsi nesąmoningumo pasireiškimas pačioje sąmonėje tampa Kito Aš galimybe.

Patirties pasakojime, kuris analizuojamas šiame straipsnyje, laikas taip pat neatsiejamas nuo sąmoningumo – būdravimo ir jį lemiančios priešingybės – miego būsenos. Moters pasakojime Aš akistata su miegančiu Aš tampa būtina išlaikyti santykiui su Jais – artimaisiais, kuris yra įmanomas tik reflektivoje, sąmoningoje patirtyje. Tiesa, vaikystėje miegas padeda apsaugoti santykį su suaugusiais, kad tik netektų jų užklupti nepasiruošusių, o suaugus miegas išnyra kaip grėsmė per anksti užmigti ir neišpildyti lūkesčio. Abiem atvejais pastangos pasipriešinti miegui

(ar pabudimui) tarsi kova su pačia Aš egzistencija išsipildo kaip rūpestis – buvimas dėl Kito – ir jis suteikia galią tokiu savotišku būdu peržengti ir išplėsti savosios egzistencijos ribas – tarsi antruoju kvėpavimu įveikti nuovargį ir miego poreikį.

Dovanos viename ir kitame pasakojime atsiduria rūpesčių epicentre. Tėvai, nepaisydami visų darbų, deda vaikui kažką po egle, o jau suaugusi pasakotoja ryžtasi kelionei pirmyn ir atgal į kitą miestą vien dėl dovanos, svarbesnės už visus kitus rūpesčius. Ir taip atsitinka dėl begalinio rūpesčio jausmo – mergaitė, kuriai tėvų nuovargis buvo brangesnis už gaunamą daiktą, suaugusi tampa tuo žmogumi, kuriam dėmesys tėvams ir šeimai (jaunesniems broliams ir seserims) yra svarbesnis už save pačią, net jei tai reikalauja daug jėgų.

Tai primena Jacques'o Derridos teigimą, kad įteikti dovaną, vadinasi, „duoti laiką“, kas yra tolygu „duoti gyvenimą“, o gyvenimo atidavimas reiškia „duoti mirtį“ (Derrida 1992a, 1992c). Laikas ir būtis, kalbant J. Derridos sąvokomis, yra tokia pati *aporija*, kaip ir dovana, nes nei viena, nei kita neegzistuoja. Kaip dovanos, taip ir laiko duoti neįmanoma, nes jo nėra. Taigi, pasak J. Derridos, jei ir yra koks nors dalykas, kurio jokia būdu negalime duoti, – tai laikas. Kitaip sakant, „duoti laiką“, vadinasi, duoti ką kita, kas būtų pamatuojama laiku. Tai iliustruoja knygos *Duoti laiką* pradžioje J. Derridos dekonstruotas įtakingos Liudviko XIV meilužės ir vėliau sutuoktinės Madame de Maintenon laiškas kitai damai, pasakojantis apie rūpesčio santykį: „Karalius pasiima visą mano laiką; kas liko aš duodu Saint-Cyr (fondui, skirtam neturtingų mergaičių lavinimui, – R. L.), kuriam norėčiau atiduoti viską“ (Derrida 1992c: 1–3). Kaip pastebi J. Derrida, čia laikas atspindi dalykus, kurie jį užpildo, tuo pat metu reiškia viską ir nieką, ir net tai, kas lieka atidavus „visą laiką“. Laiko duoti neįmanoma, todėl vienintelė tikra dovana ir yra nieko dovana, kitaip sakant, laiko dovana. Vienintelė dovana ir dabartis (present) yra dabar esanti akimirka, niekas, ne erdvė, ne trukmė, ji neegzistuoja, nes ateitis ją iškart palydėtų į praeitį. Toks J. Derridos kraštutinis dovanos reikšmės priskyrimas laikui ir mirčiai, kalbai ir raštui, vaistui ir nuodui kartu leidžia ją susieti su bendruomenės ir individo santykiais, kurie taip pat grindžiami šiomis kraštutinėmis sąvokomis – tai laiko, prilyginamo gyvenimui ir mirčiai, atidavimas kitam, kitaip tariant, įsipareigojimas ir atsakomybė.

Mirtis pateikėjos pasakojime atpažįstama miego pavidalu kaip nebūtis, ne laikas, ne veiksmas. Bet ji dalyvauja mainų grandinėje – Kalėdų dovanos pasakotojos šeimoje atkeliauja naktį, kai visi miega ir gyvenimas nevyksta. Tačiau svarbu tai, kad, norint tai įgyvendinti, kažkas tą naktį turi nemiegoti, nes turi pasirūpinti dovanų padėjimu po egle.

Pagaliau dar kartą sugrįžkime prie baimės, kokia ji buvo vaikystėje ir jau suaugusiojo patyrimų pasakojimuose. Fenomenologinėje filosofijoje baimė sugretinama su egzistencine mirties baime. Vienas pirmųjų iš lietuvių filosofų į šį klausimą gilinosi

Jonas Repšys. Anot jo, heidegeriškas mirties baimės fenomenas atitinka žmogaus „moralinį-psichologinį kelią“, įgalinantį realizuoti buvimą pasaulyje per tokius egzistencinius modusus kaip kaltė (vok. *Schuld*), sąžinė (vok. *Gewissen*) ir ryžtas (vok. *Entschlossenheit*) (Repšys 2014: 67). Ryžto būseną, atpažįstama ir mažo vaiko apsisprendime „dar nesikelti“, ir suaugusiojo pastangose įveikti erdvę, tirpstantį laiką ir net miegą, priklauso kraštutinėms egzistencijos galimybėms, siejamoms su „baimė, išaugusia iš rūpesčio, mirties neišvengiamybe“. Mirties baimės akivaizdoje ryžtas Martinui Heideggeriui tampa „pranokstančiu ryžtu“ (vok. *vorlaufende Entschlossenheit*), garantuojančiu galėjimą būti savimi (ten pat).

Arvydui Šliogerui „baimė yra akistata su niekiu, kuris suvokiamas kaip beribė tuštuma, glūdinti kiekvieno fenomeno gelmėje“ (Šliogeris 2011: 126–127). Pastebėtina, kad abiejose Dovelės papasakotose istorijose apie kalėdines dovanas baimės objektas (kas gi nutiktų nesėkmės atveju) taip pat nėra įvardijamas. Tai veikiau atskleidžia pasakojančiosios santykį su ją supančiu pasauliu, suteikiančiu pamatą paties Aš buvimui.

Tėvų atkaklumas: „Nieko mums nereikia“

Vaidmenų inversiją tarp tėvų, besirūpinančių vaikais, ir vaikų, besirūpinančių tėvais, galima pastebėti daugelyje pateiktųjų pasakojimų. Štai vienas jų:

– Pirmoji mintis [pagalvojus apie dovanas] yra Kalėdos. Pirmoji asociacija – tai mes, būdami vaikai, su broliu, kai gaudavome kalėdines dovanas, aišku, nuo Kalėdų Senelio. Ir nebuvo jokio ryšio su tom dovanom ir tėvais, bet buvo ryšys, kad Kalėdų Senelis jas atneša, ir mes rasdavom po egle. Ir tai buvo ganėtinai ilgai, man atrodo, kad aš jau mokiausi mokykloje, o brolis buvo septyniais metais jaunesnis, tai dar buvo darželinukas, pakankamai ilgai gaudavom tas dovanas. Bet po to aš supratau, iš kur vėjas pučia, ir mes su broliu tas dovanas dar prieš Kalėdas namie patikrindavom, kas ką gaus. Tokia pirmoji asociacija. <...>

Jo, mes dabar su broliu Kalėdom irgi bandom tėvams kažką dovanoti ir tai yra labai sudėtinga, kadangi jiems niekadoms nieko nereikia, tai yra *literally* – nieko nereikia, bet mūsų dovanos yra labai konkrečios ir labai neromantiškos. Sakykim, dabar kalėdinė dovana buvo kompiuteris, nes tas buvęs kompiuteris užlūžo. Tai tos dovanos tokios nu labai... Arba matom, kad kažko tikrai reikia, ir tada mes susimetam, kažkokį virtuvės daiktą perkam, labai labai konkretų daiktą, kuris ir taip yra reikalingas, kurį ir taip būtume nupirkę, bet mes pritraukiam prie Kalėdų ir tai pavadinam Kalėdine dovana, tai tas labiau, matyt, tėvams praeina, nes jie taip labai... jiems nepriimtina, kad vaikai jiems kažką dovanų, ne tai kad dovanotų, bet pirktų. Su dovanom viskas tvarkoj, bet jie laikosi, kad turi būti tėvai vaikams, o ne vaikai tėvams, tokia sistema.

– Praktiškai vienintelis būdas kažką nupirkti, kad jie paimtų?

– Jo, jo, kad jie paimtų, tai jie ir taip paimtų, bet jie lengviau paima kalėdinę dovaną. Ir tada, aišku, laksto, nu tai ko jums reikia. Šiltas tapkes – aš visą laik [sakau], ir po to, po metų jos visą laik suplyšta ir išmetu. Man labai tinka.

Edvinas, 48 metai

Ši istorija skiriasi nuo Dovilės patirties – vaikai, būdami maži, ir net gana ilgą laiką tiki Kalėdų Seneliu ir nesieja dovanų su tėvais. Tiesa, jau vėliau, išsiaiškinę tiesą ir viską iššniukštinę, jie mielai toliau žaidžia tėvų inscenizuojamą ritualinį žaidimą ir neišsiduoda žinantys, kas tas Kalėdų Senelis. Suaugus šie vaidmenys pasikeičia: dabar jau vaikai rūpinasi dovanomis tėvams, ir tam pririekia to paties kalėdinių dovanų ritualo, kad galėtų tėvams įsiūlyti pagalbą ir rūpestį, nupirkti „konkretų daiktą, kuris ir taip yra reikalingas“, antraip tėvams nepriimtina, kad vaikai kažką jiems pirktų.

Toks dovanų gavimo vengimas išduoda tam tikrą hierarchiją paremtą nusistatymą – dovanas teikia tas, kuris rūpinasi kitu, o rūpestis yra reikalingas silpnesniam, mažesniai, turinčiam mažiau galių negu besirūpinantysis. Todėl tėvams visą laiką „nieko nereikia“, jie niekaip nenori užleisti savo kaip besirūpinančiojo pozicijos ir patys kasmet parūpina bent jau „tapkes“ dovanų. Prašydamas iš tėvų vien šlepečių, vyras ir pats atkartoja tėvų elgesį, pakartodamas tą pačią mintį, kad jam „nieko nereikia“.

Dvi priešingas reikšmes lietuvių kalboje turi ne tik žodis *rūpestis*. Priešinga reikšmę turi ir lietuviškas praveiksmis *dovanaĩ*, kuris gali reikšti *nemokamai* (kaip pridėtinė vertė) arba *tuščiai, be naudos* (kaip vertės nuostolis). Matome, kad dovana gali būti nepageidaujama net iš pačių artimiausių žmonių, kurie tavimi labiausiai rūpinasi ir kuriais labiausiai rūpiniesi pats. Ir tas atsakymas grindžiamas, kad „nieko man nereikia“, esą bet kokia dovana nereikalinga – „be naudos“, tačiau kartu tai yra susiję su nenoru kažką gauti iš artimųjų „nemokamai“, saugant juos nuo rūpesčio ir išlaidų.

Tačiau į šį tėvų ir vaikų dovanų atsakymą kaip gestą, esą dovana nėra būtina tarpusavio ryšiui palaikyti, galima pažvelgti ir dar kitokiu kampu. D. Jonkui leviniškas subjektas „savo egzistavimą gali išlaikyti tik būdamas atstu nuo savęs. Sąmonės tapatybė pasireiškia ne kaip sutapimas su savimi, o kaip kitokybės įsiveržimas, kaip atsipalaidavimas nuo savęs ir sugrįžimas į save“ (Jonkus 2018). O kraštutinis Aš tapimas Kitu pačiam sau, pasak E. Levino, yra įmanomas tik per tėvystę: „Tėvystė yra santykis su svetimu, kuris, būdamas visiškai Kitu, yra manimi; tai mano santykis su manimi pačiu, kuris, nepaisant to, yra man svetimas“ (Levinas 2017: 58).

Tai yra tarpsubjektyvus ryšys, kylantis ne iš dviejų subjektų santykio, bet pats subjektų buvimas sukuria šį santykį. Šia prasme tėvų ir vaikų tarpusavio santykis yra pirmesnis už jų buvimą – tai paties buvimas egzistencinė priežastis.

Ir čia E. Levinas supriešina būtį su atjauta: „Aš esu mano sūnus per būtį, o ne per atjautą“ (Levinas 2017: 58).

Dovanų plotmėje tėvai nesąmoningu būdu šį požiūrį atkartoja – dovana ir pats rūpestis, arba atjauta, jiems yra nereikalinga, nes ne ji kuria šį santykį. Santykis kyla iš paties vaiko buvimo, per kurį yra apibrėžiamas tėvų buvimas. Edvino pasakojime rūpinimasis kaip bereikalinga kančia yra sumažinamas, kaip to pageidauja tėvai. Čia tėvų ir vaikų ryšiui sukurti dovanojimo intencija nėra reikalinga, todėl ją pakeičia dovanos praktiškumo vertė – esą ir taip būtų perkama kalėdinė dovana.

Skirtis tarp praktiško ir nepraktiško, arba, kaip Edvinas apibūdino, „neromantiško“, objekto dovanų mainuose tarp pačių artimiausių šeimos narių verta atskiro dėmesio.

Motiniškos pastangos: „Jis atrodė toks baisus ir negražus“

Mama pasakojo, kad tais metais (apie 1990-uosius) „mes [tėvai] sunkiai vertėmės ir prieš Kalėdas sugebėjome gauti tik vieną brangią vokišką lėlę mirksinčiomis akimis, o kitam vaikui nieko neturėjome. Todėl aš visą naktį iki paryčių siuvau rankų darbo medžiaginių kiškį. Ryte man jis atrodė toks baisus ir negražus, ir su skaudančia širdimi buvo sunku apsispręsti, kuriam vaikui kurią dovaną teikti. Tąkart brangesnė lėlė atiteko sesei, o kiškis – tau.“

Tų Kalėdų rytą aš gerai prisimenu. Mes su sese pašokam iš lovos, dumiam prie eglės ir per visus namus nuskamba nuostabos pilnas šūksnis: „Kiškis!!!“ (toks ir buvo šio žaislo vardas). Sesuo tuo tarpu trumpai apžiūri savo lėlę, numeta ją į šoną ir prasideda peštynės ir gaudynės dėl to, kuri gaus pažaisti su Kiškiu. Kaip šiandien pamenu mus su sese, šuoliuojančias per sofą ir fotelius.

Ši patirtis yra mano pačios. Ir iki pat šių dienų mane stebina, kaip mamos rūpestis – per bemiegę naktį siuvas Kiškis, kuris estetiškai vertinant atrodė tikrai kur kas prasčiau už brangią vokišką lėlę, be žodžių, be paaiškinimų galėjo perteikti žinią vaikams taip stipriai ir aiškiai, kad mažosioms dukroms dėl jos net nekilo abejonių. Mamos pasakojimo apie tikrąją Kiškio atsiradimo istoriją nežinojau iki pat paauglystės, bet visą vaikystę Kiškis buvo nepamainomas pagrindinis visų žaidimų veikėjas – stropiausias mokinys lėlių klasėje, populiariausias tarp visų merginų (lėlių), drąsus keliautojas po kambario baldų labirintus, dviaukštės lovos „namelio“ gyventojas. Dabar Kiškis yra vienintelis žaislas iš vaikystės, kurį išsaugojau ir laikau namie su vaikų minkštais žvėreliais. Kai sesuo atvyksta į svečius, kiekvieną kartą jį apžiūrime ir prisimename linksmą istoriją ar nesuskaičiuojamus žaidimus, kurių herojumi jis buvo.

Sunku pasakyti, pačiai būnant pasakotoja, kas lėmė tokį estetiškai gana primityvaus žaislo populiarumą, tačiau „jame kažkas buvo“. Ir tas „kažkas“ lieka itin aiškus, neabejotinas, bet nenusakomas žodžiais.

Be abejonės, negaliu į tyrimo akiratį neįtraukti ir savo pačios patirtos, bet tik tyrimo šviesoje įsisąmonintos tėvų / vaikų vaidmens inversijos bei to, kuo iš mamos gautas rūpestis virto jau užaugus. Tiesa, reikia išduoti, kad visai neturėjau įgūdžių siūti ir dovanos buvo pirktinės. Tačiau kūrybos ir šio tokio pasiaukojimo prireikia net visiško pertekliaus laikais.

Kalėdų naktis, net kai mažieji jau seniai supratę visą tiesą apie Kalėdų Senelį ir jo mamškę piniginę, yra tas metas, kai dovanas tyliai reikia padėti po egle visiems miegant. Ir kiek metų bepraeitų, šios žiemos šventės pridaro tiek rūpesčių ir lėkimo, kad vaikų dovanos, žinoma, lieka nesupakuotos ir paslėptos saugiausioje namų kertėje – automobilio bagažinėje. Taip visiems užmigus mama su glėbiu blizgaus popieriaus, kaspinių ir lipnių juostų nusileidžia į požeminį garažą ir blankioj prieblandoje vynioja, puošia dovanų paketus. Situacija tampa dar labiau absurdiška dėl to, kad požeminio parkingo šviesa automatiškai išsijungia, kai tik niekas ilgesnį laiką nevaikšto, todėl bepakuojant su visu glėbiu popieriaus kartais tenka pakilti iš automobilio ir pasivaikščioti aplink, kad nušvintų.

Parkingas su žema temperatūra ir vis gėstančia šviesa išties būtų niekis, bet po to visą turtą dar reikia ypatingai tyliai nunešti atgal į butą, paslėpti po eglės šakomis, ir misija čia dar nesibaigia. Vaikai, prisiziūrėję amerikietiškus filmukų, po egle kasmet padeda maisto Kalėdų Seneliui – trapių sausainių su šokolado gabaliukais ir stiklinę pieno. Vidury nakties – jau gerokai įšilusio, kambario temperatūros pieno. Visų tų gėrybių suvartojimo schema taip pat nepaprasta – sausainius reikia prakąsti, šiek tiek pritrupinti, šiek tiek palikti, o pieną – išgerti. Neslėpsiu, nuo šilto pieno būna gerokai kaktu, bet visada jį išgeriu, neišpilu. Po to belieka šiaip ne taip suvaldyti jaudulį ir užmigti, kol mažieji kaip tyčia labai ankstyvi atsikels ir eis ieškoti savo grobio.

– Žiūrėk, Kalėdų Senis čia buvo, jis valgė! – džiūgaudami sakys ryte, įtariai šnairuodami į neišsimiegojusią mamą ir rūšiuodami, kam kuri dovana.

Visa ši patirtis taip pat paremta jusliniais įspūdžiais – kaip Dovelės nuo „visi kepa“ pakviptę namai, taip ir čia įsijungia visos juslės ir kūno būsenos: šviesa ir tamsa, šaltis ir šiluma, saugi namų erdvė ir šaltas, nykus garažas, šurmulyš ir tylą, miegas ir būdravimas, pagaliau gerokai persaldintų sausainių ir pieno skonis. Tiesa, vaikai apie būtinybę pamaitinti Kalėdų Senelį sužinojo iš amerikietiško „YouTube“ filmukų, tačiau mitologinių būtybių vaišinimo tradicija – gerai pažįstama daugeliui tautų. Taip visas Kalėdų nakties scenarijus virsta į visiškai archajišką mitologinį veiksma – ritualą. Jame tiesioginio tėvų / vaikų santykio tarsi nėra, nes jį pakeičia transcendentinis Kitas (Kalėdų Senelis). Tačiau tam, kad būtų, jis turi būti kūniškai tikras: mitologinis tarpininkas čia yra valgantis ir geriantis, gaunantis ir duodantis, paliekantis (trupinių) netvarką ir garantuojantis pasaulio tvarką. Lyg koks aitvaras

ar kaukas, kuriuos A. J. Greimas atskyrė pagal jų vartojamus produktus – keptą arba žalią maistą (Greimas 2005a: 55–56), jis neša gėrybes, bet pasiima miego laiką. Aišku, miego laikas nepriklauso sąmoningai būčiai ir būdravimui, todėl jis išlieka „anapus“ žmogiškojo pasaulio ir būtent taip tampa esantis ir tikras.

Vaikų sąmoningumas, vaidinimo atskleidimas sugriautų Kalėdų Senelio mitą bei pakeistų jį tėvų ir vaikų santykiu. Bet šio santykio kūrimas tampa komplikuo-
tas – tai vaidmenų inversija, kartu suteikianti ir rūpinimosi misiją: rūpestčio laimę ir nerimą.

Šie abu prisiminimai – apie pasiūtą Kiškį ir dovanų pakavimą garaže – grąžina prie Dovilės pasakojime taip pat ryškios miego linijos. Abiejuose pasakojimuose – mamos ir jau užaugusio vaiko, besirūpinančio kitais vaikais, – rūpestis įgyvendinamas per miego atsisakymą ir per baimę, kad tik kiti to nepastebėtų. Tai kartu grąžina ir prie Edvino pasakojimo apie rūpestį tėvais, kurio jie bando atsisakyti. Šie bandymai pabėgti nuo akivaizdybės, bandymai paslėpti rūpestį iškelia kultūrinio elgesio bruožą. Rūpestis turi būti didelis, bet besirūpinantysis – kuklus, nematomas, išnykstantis. Rūpinimasis yra visuomet nukreiptas į Kitą, bet jei šis rūpestis dėmesį grąžina duodančiajam, tuomet tai tampa skola, įpareigojančia ir slegiančia. Rūpestis teikiamas gėrybių pavidalu, tačiau pačia savo intencija yra nukreiptas į gaunančiojo egzistenciją kaip ženklas, kad Kitas yra saugus, jis yra, nes jis rūpi.

Pačioje pabaigoje noriu pacituoti mamos kadaise ištartą pamokymą apie tėvišką rūpinimąsi. Tai buvo vėlyvas vasaros vakaras, aš važiauvau pas ją pasiimti vaikų, kuriuos, būdama močiute, mano mama mielai pažiūrėdavo, kad tik leistų dukrai ką nors nuveikti. Tai primena J. Derridos knygą *Duoti laiko (Donner le temps)*, kurioje laikas reiškia suteiktą gyvenimą (Derrida 1992c). Ir tąkart (kaip ir visada) aš jai labai dėkojau, o mama man atsakė:

Nedėkok man, tik prisimink tai, ką man kadaise tokioje pačioje situacijoje sakė mano mama: „Tai yra skola, kurią tu grąžinsi jau ne man, bet savo vaikams ir jų vaikams.“

Ši mamos išmintis kartu apibendrina virsmą, įvykstantį vaikui tapus suaugusiuoju. Tai ne tik vaidmens iš gaunančiojo į duodantįjį pasikeitimas. Šis pokytis neįvyksta simetriškai, nes tėvai netampa naujais dovanų gavėjais: Edvino pasakojime tėvai visaip to bando išvengti, o Dovilė, būdama jau suaugusi, dovanas taip pat veža mažiesiems broliams ir seserims. Mano pačios pasakojime be jokio išankstinio susimąstymo dovanos mamai taip pat nepateko į spontaniško atsiminimo akiratį. Gavėjo vaidmenį perima mano vaikai – jaunoji karta, kuri, vos sužinojusi tiesą apie Kalėdų Senelio nebuvimą, įgis suaugusiojo žmogaus pareigą ir iš gaunančiojo asmens taps duodančiuoju, o savo dėkingumą parodys atkartodama tėvų vaidinimą savo pačių vaikams.

IŠVADOS

Straipsnyje analizuotos dovanojimo patirtys tuo pačiu metu dalyvauja tarpasmeninių santykių kūrimo, raidos ir komunikacijos procese. Kuriant santykius, nepavyksta apie juos pasakyti, reikia padaryti, parodyti, kad tai taptų patirtimi. Toks patyrimas tampa vienu metu ir komunikacijos veiksmu, ir reikšmės perdavimo bei priėmimo galimybe. Patirtis įgalina tai padaryti, apeinant veiksmo kalbinį suvokimą. Taip veikia santykių savikūra – tai žinojimas apie juos per reikšmės patyrimą, išgyvenamą reikšmę. Fenomenologijoje tam pasitelkiamas gyvenamos patirties terminas. Tai reikšmė, apčiuopiama ikikalbinio suvokimo plotmėje, – kaip jausmas, kaip nuojauta, kaip vertybės, kaip ryšys, jungiantis mane ir Kitą. Gyvenamą patirtį kaip reikšmę mes gebame perduoti jos neverbalizuodami, o dovanų teikimas yra vienas iš tokios neverbalinės, santykius atspindinčios komunikacijos būdų. Dovana vienu metu koduoja daugybę reikšmės sluoksnių, kaip tai atskleidė Dovelės pasakojimas, o kartu ji yra kūniška, ir būtent kūniškoje plotmėje įvyksta jos reikšmės pagava.

Maurice'as Merleau-Ponty'is *Juslinio suvokimo fenomenologijoje* rašo:

Mano kūnas – tai išraiškos (Asdruck) fenomeno vieta ar veikiau pats jo dabartiškumas, antai regimasis ir girdimasis patyrimas yra persiėmę vienas kitu, jų išraiškos vertė grindžia ikipredikatyvinę jusliškai suvokiamo pasaulio vienovę, o per šią – ir žodinę išraišką (Darstellung) bei intelektinę reikšmę (Bedeutung) (Merleau-Ponty 2018: 281).

Žodinė išraiška ir intelektinė reikšmė čia eina tik po nekalbinio (arba kitaip – ikikalbinio) pasaulio pajautimo. „Gyvenamoji patirtis yra reikšmės kvėpavimas“, – priduria olandų kilmės kanadietis antropologas Maxas van Manenas (Van Manen 2016: 36), reziumuodamas Vilhelmą Dilthey'ų, M. Merleau-Ponty'į ir Hansą Georgą Gadamerį.

Svarbus klausimas – kas įvyksta anapus dovanos, tarp žmonių, susietų dovanojimo ryšio, kur veda dovanojimo aktas ir koks yra platesnis kontekstas, kuriame viskas vyksta? Čia svarbu paminėti, kad dovanojimo veiksmas apima ne vien duodantįjį ir gaunantįjį. Jis kartu atspindi tai, kas mus veikia, – supantį ir įtraukiantį pasaulį. Straipsnyje aptartuose pasakojimuose dovanos jusliškumas slypi ne tiek pačiame daikte, kuris pateikėjų pasakojimuose kartais net nėra itin akcentuojamas, kiek aplinkoje – kvapuose, žmonių buvime, kurie yra neatsiejama patyrimo dalis.

Mūsų gyvenamoji kultūra, o kartu mūsų ryšys su konkrečiu žmogumi tam tikra prasme veikia mūsų santykį ir su supančiu pasauliu, kuria identitetą, mūsų pačių savivoką ir net savivertę. Taip mūsų buvimas pasaulyje tampa priklausomas nuo daugybės tarpasmeninių ryšių ir buvimo su kitu žmogumi.

Apsikeitimas dovanomis padeda prakalbinti žmones ne kalbiniu, o materialiu, daiktiniu būdu – tokiu pačiu, kaip žmogus priima pasaulį jame tiesiog būdamas. Taip dovanojimas kaip ryšio atspindys leidžia steigti, tęsti ar keisti tarpusavio santykius, apie kuriuos žmonės paprastai net nesikalba. Juk susėdę prie arbatos puodelio retai kada žodžiu pasakome, kokie esame vienas kitam svarbūs. Bet dovanomis galime tai perteikti.

A. J. Greimo semiotikoje taip pat galima aptikti terminą, artimą gyvenamai patirčiai. Tai natūralusis pasaulis, „jutiminių savybių, kuriomis pasaulis pasirodo žmogui, visetas“, ir jis yra „figūratyvi kalba, kurios figūros, atitinkančios natūraliosios kalbos turinio plotmę, yra sudarytos iš pasaulio jutiminių savybių ir veikia žmogų tiesiogiai, be kalbos tarpininkavimo“ (Greimas 2005b: 347). Tačiau dovana šiuo atveju nėra pasaulis savo grynu buvimu, tai yra kultūrinis konstruktas, komunikacijos mainuose dalyvaujantis objektas, talpinantis daugiasluoksnę reikšmę ir galią veikti žmogų.

Daikto dalyvavimas žmonių komunikacijoje ir ryšiuose yra svarbi fenomenologijos tema. Dar vienas aktualus klausimas – kaip duodantysis „sutalpina“ žodžiais nenusakomą žinutę į daiktą, kad kitas žmogus tą žinutę suprastų. Matome, kad susikalbėjimas vis dėlto įvyksta ir žmonės supranta perduotą jausmą, jį brangina (kaip mamos rūpestį). Jei dovanos pavykusios, nekalbinis žinios perdavimas neretai yra toks tikslus, kad apibūdinti jį žodžiais gal net būtų sunkiau.

Žinoma, kaip ir kiekvienoje komunikacijoje, čia neišvengiama ir nesusikalbėjimo galimybė, apie kurią esu rašiusi aptardama *ne dovanas* – nepavykusių dovanų fenomeną (Latinytė 2019). Neįvykusių dovanų (kai dovanojimas nutrūksta dėl nesusikalbėjimo, nusivylimo, atsisakymo) atvejai išduoda santykio įtrūkį. Ir jis įvyksta ne dėl prasto pačios dovanos pasirinkimo, bet veikiau dėl dovanos, kaip žinutės, turinio – eizėjančio santykio, pajaučiamo lygiai taip pat – per patirtį.

Vis dėlto toks žinios perdavimas per dovanų patyrimą yra stebinantis ir nuostabus. Daiktas tampa žinia, o ši lieka priklausoma nuo daiktiškumo ir įsitvirtina atmintyje per daiktą ir jį supantį patyrimo kontekstą. Taip daiktas perteikia daugiau negu žinią. Vos pažvelgus į jį, jis padeda vėl pajusti tą jausmą, grįžti į tą pačią patirtį, kuri savo ruožtu taip pat yra daugiau negu žinios turinys.

Tai atveda prie reikšmės intencionalumo: galios nukreipti į veiksmą, į pokytį, į naują reikšmę, nes reikšmė niekada nėra viena ir atsieta nuo kitų. Kalbėdamas apie įreikšminimą M. Merleau-Ponty'is primena Ferdinando de Saussure'o diakritinę kalbos ženklų prigimtį – šie funkcionuoja tik per skirtumus ir tarpusavio sklaidą. Jis rašo, kad „galime išskleisti (angl. *expand*) socialinių ryšių patirtį ir susidaryti jų paveikslą tik per analogiją ar kontrastą su tais [gyvenamaisiais pasauliais – *aut past.*], kuriuose esame gyvenę“ (Merleau-Ponty 1964: 100).

Pati intencija, kaip daikto nukreiptumas į pasaulį, kyla iš reikšmės ir santykio. Taip buvimas niekada nėra statiškas, jis reikalauja suvokimo – įreikšminimo, įkalbi-

nimo, mainų (arba kitaip – vertimo iš vienos išraiškos formos į kitą), t. y. santykio ir nukreipimo į veiksma arba į jo nebuvimą, bet kuriuo atveju – į jo galimybę. Todėl pats buvimas, kaip veiksmo galimybė, yra reikšmingas. Buvimas Kitam ar su Kitu yra į Kitą nukreipto veiksmo galimybė. Dovana taip pat yra visuomet nukreipta į Kitą ir į ją pratęsiančio veiksmo galimybę. Taip santykis visada yra modalus, numanantis tąsą, kaitą arba kartotę, kurią surandame buvimo tęstinume, arba kitaip tradicijoje. Taip teikiant dovanas įvyksta ir vaiko bei suaugusiojo vaidmenų inversija – iš gaunančiojo tampama duodančiuoju, tačiau kartu pasikeičia ir gaunantysis – tėvai šio vaidmens atsisako, tad jis atitenka jaunesnei kartai.

Tai padeda atsakyti į klausimą, koks yra dovanojimo vaidmuo reikšmės kūrimo procese, kaip jame atsiskleidžia dovanos reikšmė ir jos intencionalumas. Reikšmė yra intencionali, kaip ir dovana, – ji visuomet nukreipta į Kitą, išpildoma tik Kito (priimančiojo) dėka. Ir tai, kad turime galimybę per daiktą ir atmintį pakartotinai sugrįžti prie santykio (jo išraiškos pavidalo), rodo rituališką jo atkartojimą.

Suprasdami dovaną kaip santykio įreikšminimą ir reikšmės intencionalumą, galime paaiškinti, kodėl dovanos tampa švenčių kulminacija ir žymi santykių transformaciją. Į dovanojimą įsiterpiantis miegas taip pat dalyvauja kaip užkodavimo galimybė – jis nukelia dovanos įteikimą į transcendentinę plotmę, o dovaną paverčia ne perduodamu daiktu, bet perduodama žinia (kaip antai apie mitinį Kalėdų Senelį). Mitologinio tarpininko buvimas liudija globėjiško rūpinimosi buvimą – jis įvyksta, kai dovana išsipildo pačia gryniausia savo forma – pati iš savęs. Įsiterpiantis Kalėdų Senelis kartu apsaugo vaikus nuo rūpinimosi (kaip vargo, sunkumo) hierarchijos, kurioje besirūpinantysis yra stipresnis už gaunantįjį, ir nuo skolos (tėvams) naštos, bent tol, kol esi vaikas. To paties Kalėdų Senelio triuko, apeinančio įsipareigojimo ir skolos našta, tenka imtis suaugusiems vaikams, svarstant, ką išūlyti tėvams, kad šie nesijaustų nepatogiai, skolingi. Taip šio kodo atpažinimas veikia tarsi iniciacija į suaugusiųjų pasaulį – žinodamas rūpesčio modelį tampa jo dalimi ir puoselėtoju, perdavėju. O dovanojimo procese dalyvaujantis miegas, minėtas visų aptariamų pateikėjų patyrimuose, tarsi egzistencinė mirtis, kartu tampa socialinių saitų nemirtingumo garantu.

LITERATŪRA

- Arendt Hannah 1958. *The human condition*, Chicago: University of Chicago Press.
- Behnke Elizabeth 2010. “The Socially Shaped Body and the Critique of Corporeal Experience”, in: *Sartre on the Body*, edited by Katherine J. Morris, London: Palgrave Macmillan, p. 231–255.
- Benveniste Émile 1997. “Gift and Exchange in the Indo-European Vocabulary”, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, edited by Alan D. Schrift, New York–London: Routledge, p. 33–42.
- Bourdieu Pierre 1980. *Le sens pratique*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu Pierre 2017. *Anthropologie Économique. Cours au Collège de France 1991–1993*, Paris: Seuil.

- Caillé Alain 1994. *Don, intérêt et désintéressement*, Bourdieu, Mauss, Platon et quelques autres, Paris: La Découverte / Mauss.
- Caillé Alain 2007. *Anthropologie du don*, Paris: La Découverte.
- Certeau Michel de 1990. *L'invention du quotidien*, vol. 1: *Arts de faire*, Paris: Gallimard.
- Certeau Michel de, Giard Luce, Mayol Pierre 1998. *The Practice of Everyday Life*, Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Chauvier Éric 2014. «L'impression de familiarité rompue en anthropologie: de l'initiation au savoir. L'exemple d'un atelier de théâtre en Seine Saint-Denis», *Interrogations*, N°18: *Implication et réflexivité – I. Entre composante de recherche et injonction statutaire*, prieiga internete: <http://www.revue-interrogations.org/L-impression-de-familiarite-rompue>, [žiūrėta 2019-04-23].
- Chauvier Éric 2017. *Anthropologie de l'ordinaire. Une conversation du regard*, Toulouse: Anarcharis.
- Derrida Jacques 1992a. «Donner la mort», in: *L'Éthique du don: Jacques Derrida et la pensée du don*, essais réunis par Jean-Michel Rabaté, Paris: Métailié-Transition, p. 11–108.
- Derrida Jacques 1992b. *Points de suspension*, Paris: Galilée.
- Derrida Jacques 1992c. *Given Time: I. Counterfeit Money*, translated by Peggy Kamuf, Chicago: The University of Chicago Press Chicago and London.
- Greimas Algirdas Julius 2005a. *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas Algirdas Julius 2005b. *Struktūrinė semantika*, Vilnius: Baltos lankos.
- Heidegger Martin 1996. *Being and Time*, vert. Joan Stambaugh, New York: State University of New York Press.
- Jonkus Dalius 2009. *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Jonkus Dalius 2018. „Pliuralaus kolektyvumo galimybės“, *Naujasis Židinys–Aidai*, 2018, Nr. 1, p. 76–77.
- Jonutytė Jurga 2011. *Tradicijos sąvokos kaita*: monografija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jonutytė Jurga 2017. „Tapatumas be stokos: trijų atminties vaizdinių apmąstymas“, *Tautosakos darbai*, t. 53, p. 31–46.
- Latinytė Rūta 2019. „Ne dovana: fenomenologinis kasdienės patirties tyrimas“, *Tautosakos darbai*, t. 57, p. 34–53.
- Levinas Emmanuel 2017. *Laikas ir Kitas*, iš prancūzų k. vertė Viktoras Bachmetjevas, Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
- Lévi-Strauss Claude 1963. *Structural Anthropology*, New York: Basic Books.
- Lévi-Strauss Claude 1987 (1950). *Introduction to the work of Marcel Mauss*, translated by Felicity Baker, London: Routledge & Kegan Paul.
- Lingis Alphonso 2010. *Bendra kalba, paskiri balsai*, iš anglų k. vertė Danutė Bacevičiūtė, Vilnius: Baltos lankos.
- Manen Max van 2016. *Researching Lived Experience*, New York: Routledge.
- Mauss Marcel 1997. “Gift, Gift”, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, edited by Alan D. Schrift, New York–London: Routledge, p. 28–32.
- Mauss Marcel 2002 (orig. 1923–1924). *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, Chicoutimi: Université du Québec à Chicoutimi.
- Merleau-Ponty Maurice 1964. *Signs*, Evanston: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty Maurice 1969. *La prose du monde*, Paris: Gallimard.
- Rennie Alistair, Protheroe Jonny 2020. „How people decide what to buy lies in the “messy middle” of the purchase journey”, in: *Think with Google Central and Eastern Europe*, prieiga internete: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-CEE/consumer-insights/consumer-journey/navigating-purchase-behavior-and-decision-making>, [žiūrėta 2021-10-01].
- Repšys Jonas 2014. „Tradicinės ontologijos humanizacija M. Heidegerio filosofijoje“, *Problemos*, Nr. 180, p. 54–72.

- Sahlins Marshall 1997. „The Spirit of the Gift”, in: *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, ed. by Alen D. Schrift, New York–London: Routledge, p. 70–99.
- Saldukaitytė Jolanta 2013. „Atsiskyrimo nuo anonimiškumo prasmė: Emmanuelis Levinas“, *Religija ir kultūra*, Nr. 120, p. 35–47.
- Schutz Alfred 1962. “On Multiple Realities”, in: *Collected Papers*, Vol. 1: *The Problem of Social Reality*, edited by M. Natanson, The Hague: Nijhoff, p. 207–259.
- Šliogeris Arvydas 2011. *Transcendencijos tyla*, Vilnius: Margi raštai.
- Šmitienė Giedrė 2000. „Palankumo laikysena“, *Tautosakos darbai*, t. XII (XIX), p. 179–188.
- Šmitienė Giedrė 2014. „Neakivaizdinis pokalbis su Maurice’u Merleau-Ponty. Tradicinės kultūros tyrimas jauslinio suvokimo plotmėje“, *Tautosakos darbai*, t. XLVII, p. 15–42.
- Šmitienė Giedrė 2017. „Man visa lengva“: etnologinis sąmonės tyrimas“, *Tautosakos darbai*, t. 53, p. 62–93.
- Šmitienė Giedrė 2018. „Paprasti laišakai: kontekstinio tyrimo metodika“, *Tautosakos darbai*, t. 55, p. 134–154.

Christmas Gifts Exchange between Parents and Children as a Means of Communicating Care

R Ū T A L A T I N Y T Ė

S u m m a r y

Keywords: Christmas, gift, exchange, relationship between parents and children, studies of everyday practices, phenomenological anthropology.

The article focuses on the Christmas gifts that parents give to their children and afterwards – that the grown-up children in turn give to their parents and their own kids, as remembered and described by the informants in the course of unstructured interviews. The subject of analysis comprises memories and narratives of the respondents, including a description of personal experience by the author. The choice of the Christmas is anything but accidental, since this period is characterized as the most intense gift-giving time, according to various opinion polls both in Lithuania and in other countries. Studies of everyday practices applied in the phenomenological anthropology allow viewing this popular practice through personal narratives. Analysis of the individual experience stories reveals modes of establishing special relationship between the gift giver and the receiver against the background of the season’s holidays. Sleep is noted to be an important element in the process of creating this relationship, since sleep is a form of existential death, which in a way guarantees longevity of the social bonds. In the course of years, when individual ceases to be a child in relation to people around him/her, and becomes a grown-up instead, an inversion of roles between the giver and the receiver takes place, which, however, is asymmetrical: the obligation to repay the received gifts directs the gift giving intention towards the future generations. The study reveals yet another aspect of these interactions: namely, the gift, as a nonverbal means of communication, enables mutual understanding between family members that is reached without any words, just by an experienced knowledge, which is defined as a *lived experience* in phenomenology.

Gauta 2021-09-04